

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Литвиненко Ольга Олександрівна

УДК 81-112:81'34+81'366=161.2

**Мовні особливості почаївського стародруку “Книжиця для господарства”
1788 р. (Фонетика. Морфологія)**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент **Венєвцева Любов Василівна**, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, доцент кафедри української мови.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор **Коломієць Лідія Іванівна**, Харківський державний економічний університет, професор кафедри українознавства;

кандидат філологічних наук **Абраїмова Тетяна Вікторівна**, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, доцент кафедри українознавства.

Провідна установа: Дніпропетровський національний університет, кафедра української мови, Міністерство освіти і науки України, м. Дніпропетровськ.

Захист відбудеться “___” квітня 2003 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 у Харківському національному університеті імені В.Н.Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, майдан Свободи 4, ауд. П-37.

Із дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, майдан Свободи 4.

Автореферат розісланий “___” березня 2003 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.І.Гноєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дисертаційна робота присвячена аналізу графічних, фонетичних та морфологічних особливостей “Книжиці для господарства”. Висвітлення цієї теми передбачає такі аспекти, як вивчення мовних рис обраного стародруку в контексті попередніх досліджень аналогічних пам’яток; з’ясування особливостей співвідношення мовних елементів, що в сучасній українській мові сприймаються як загальномовні та діалектні; урахування характеру інтерференції та зв’язків української й польської мов.

Період кінця XVIII ст. важливий для лінгвістичного дослідження тому, що в цей час відбувається процес закріплення в літературі живого народного мовлення. Поширення освіченості в Україні в XVII – XVIII ст. сприяє пошуків попиту на літературу світського характеру – як художнього, так і побутового змісту (лікарські та господарські поради, травники тощо), а їхня мова відбиває тогочасні особливості розмовної української мови. Одним із таких порадників, що вийшов друком у 1788 р. в Почаївській лаврі, є “Книжиця для господарства”; він мав на меті, окрім основного призначення, слугувати ще й шкільною читанкою.

Актуальність теми зумовлюється необхідністю поглибленого вивчення історії української мови XVIII ст. як доби формування сучасних літературних норм. Актуальність роботи вбачаємо і в тому, що подібні дослідження здебільшого базуються на текстах, писаних кирилицею, правопис яких, етимологічний за своїм характером, часто приховував живомовні особливості. Можливість зіставлення однакових текстів, поданих у досліджуваній пам’ятці кирилицею й польською латинкою, дозволить глибше й чіткіше виявити живомовні фонетичні особливості. Матеріал, записаний латинським алфавітом, охоплено лише частково. Відчувається певна недостатність досліджень із фонетики та морфології на конкретному історичному зрізі розвитку мовної системи. Наша робота має на меті певною мірою заповнити зазначену лакуну в історії української літературної мови з урахуванням міжмовної інтерференції.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами: дисертація виконана в рамках державної програми “Аналіз системи рівнів української мови XVII – XXI століть”, розробленої кафедрою української мови Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.

Метою дослідження є визначення та характеристика фонетичних і морфологічних явищ, притаманних українській мові кінця XVIII ст. на території навколо Почаєва, а також з’ясування специфіки передачі її рис на письмі у “Книжиці для господарства” засобами кириличної та латинської графіки. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- проаналізувати систему графіки, спираючись на зіставлення кириличного та латинського правопису та особливостей відтворення фонологічних явищ тогочасної української мови засобами різних алфавітів;

- визначити основні риси вокалізму і консонантизму пам'ятки, виділити явища, що стали нормативними для сучасної української мови або функціонують у ній як діалектні;

- проаналізувати морфологічну систему мови стародруку, встановити характер співвідношення нормативних і діалектних рис у ділянці морфології;

- розглянути характер зв'язку між українською і польською мовами та деякі аспекти їх інтерференції наприкінці XVIII ст. на території, з якої походить пам'ятка.

Для реалізації поставлених завдань у роботі використано такі **методи дослідження**: **описовий** метод застосовувався для розгляду фонетичних і морфологічних рис пам'ятки, що в сучасній мові функціонують як нормативні та діалектні; **статистичний** метод дозволив показати кількісне співвідношення між діалектними та загальномовними явищами й визначити у відображенні окремих живомовних рис на письмі певні тенденції, які можна схарактеризувати як правописні правила та відхилення від них; **порівняльний** метод дав можливість виявити специфіку реалізації певних фонетичних рис пам'ятки засобами кириличної і латинської графіки, з'ясувати особливості інтерференції української та польської мов; вивчення характеру функціонування діалектних елементів у системі вокалізму, консонантизму та словозміни передбачало залучення методів **лінгвістичної географії**.

Об'єктом дослідження є фонетична і морфологічна системи української мови кінця XVIII ст. на біляпочаївській території.

Предметом нашого дослідження є графічні, фонетичні та морфологічні особливості мови почаївського стародруку “Книжиця для господарства” 1788 р., опублікованого О.Горбачем у збірнику “Пам'ятки мови, ч.1” (Мюнхен, 1985).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше було здійснено лінгвістичний аналіз досліджуваного стародруку на матеріалі фотокопії оригіналу, а не копії, опублікованої М.Возняком у “Записках НТШ” (Т.122, 1915), де текст пам'ятки було передано “гражданкою”, усі прийменники штучно написано окремо, а префікси – разом зі словами, діакритичні знаки відсутні. Можливість оперування саме оригіналом (у нашому випадку – фотокопією) зі збереженням усіх графічних особливостей тексту дає змогу виявити як загальномовні, так і діалектні фонетичні риси шляхом зіставлення реалізацій конкретних звукових явищ засобами двох графічних систем. Нарешті, виконана робота дозволяє схарактеризувати морфологічну систему волинсько-подільських говорів української мови XVIII ст., виділити риси, що на сучасному етапі вважаються нормативними і діалектними, а також доповнити дослідження в напрямку діахронної фонології та морфології.

Теоретичне значення виявляється в напрацюванні методики дослідження фонетичних та морфологічних явищ у мові певного періоду, аналізу взаємодії діалектної, загальномовної та іншомовної складових у період формування літературних норм.

Практичне значення: результати роботи можуть застосовуватись у практиці вищих навчальних закладів для укладання відповідних спецкурсів і збірників вправ з історичної фонетики та граматики; залучатись як допоміжні матеріали для дослідження питань історичної діалектології. Опрацьовані дані дозволяють показати відтворення системи української фонетики кінця XVIII ст. засобами латинської графіки, що може використовуватися для вивчення принципів українського правопису.

Особистий внесок здобувача становить статистичне опрацювання матеріалу, виявлення основних рис вокалізму пам'ятки, притаманних сучасній літературній українській мові та волинсько-подільській групі її говорів, шляхом зіставлення фіксації цих явищ засобами кириличного правопису та латинської графіки.

Апробація результатів дисертації: основні положення та результати дослідження обговорювалися на Міжнародній науковій конференції “Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М.Наконечного” (Харків, 2000), Міжнародній науковій конференції “Українське і слов'янське мовознавство” (Ужгород, 2001), Всеукраїнській науковій конференції “Проблеми загальномовної та ареальної семантики” (Луганськ, 2001), Міжнародній науковій конференції до 70-річчя проф. С.В.Семчинського “Наукова спадщина професора С.В.Семчинського і сучасна філологія” (Київ, 2001) та Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю А.А.Москаленка “Наукова спадщина професора А.А.Москаленка і сучасне мовознавство” (Одеса, 2001), у наукових семінарах кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Основні положення дисертації викладено в 5 публікаціях.

Структура роботи: дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків (обсяг повного тексту – 183 сторінки). Бібліографія налічує 356 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми, з'ясовано ступінь її дослідженості, показано актуальність, наукову новизну і практичне значення, визначено мету, завдання, методи аналізу та структуру роботи, вказано на апробацію результатів дослідження.

У першому розділі “Проблеми дослідження історичних пам'яток української мови” здійснено огляд вітчизняної та зарубіжної літератури з історичної фонетики та морфології української мови, з'ясовано особливості вивчення пам'яток давнішого періоду (XV – XVII ст.) та періоду формування нової української літературної мови (кінець XVIII ст.), визначено місце досліджуваного стародруку серед аналогічних тогочасних пам'яток історії української мови.

Особлива наукова зацікавленість питаннями історії української мови спостерігається з середини XIX ст. та на початку XX ст., коли староукраїнські

пам'ятки масово готувалися до друку й видавалися. Історія лінгвістичного вивчення проблем фонетичної системи української мови за пам'ятками різних періодів започатковується працями О.О.Потебні “О звуковых особенностях русских наречий” (1865), “Заметки о малорусском наречии” (1870), П.Г.Житецького “Описание Пересопницкой рукописи XVI в.” (1876), “Очерк звуковой истории малорусского наречия” (1876), “Очерк литературной истории малорусского наречия” (1889), А.Ю.Кримського “Украинская грамматика” (1907), у яких докладно проаналізовано фонетичні особливості багатьох староукраїнських пам'яток XVI – XVIII ст., а також простежено нормування живої мови в процесі взаємодії живої народної та книжно-писемної мов.

У 20-30 рр. ХХ ст. дослідження пам'яток історії української мови переважно стосувалися питань фонетики й морфології, причому коло самих пам'яток було обмежене. У той час з'являються й монографічні праці з історичної фонетики, у яких здійснюються спроби ввести в науковий обіг нові фактичні матеріали, зокрема “Нариси з історії української мови” І.С.Свенціцького (1920), де представлено чимало нових даних зі староукраїнських пам'яток, серія статей “Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу” Л.А.Булаховського (1928), “Спроба пояснити процес зміни *o*, *e* в нових закритих складах у південній групі українських діалектів” О.Курило (1928) та ін. Ці праці є, безперечно, цінними з погляду методики дослідження української фонетики, адже в них висвітлено особливості формування і розвитку української мови на різних історичних етапах, починаючи з явищ праслов'янського періоду, подано зіставлення функціонування живої мови з фактами її відбиття в писаних пам'ятках.

У галузі морфології першу спробу цілісного аналізу з певними історичними коментарями було зроблено в працях О.Огоновського “*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*” (Львів, 1880), “Грамматика руского языка для школ средних” (1889), однак вони були побудовані на порівняно бідному фактичному матеріалі. У перші десятиліття ХХ ст. з'являються спроби загальних оглядів історії української мови, які включають і морфологію, вивчення історичної морфології української мови стало на один рівень з аналогічними дослідженнями інших слов'янських мов; протягом 60-70-х років з'являється чимало праць, присвячених вивченню історичної морфології української мови, зокрема “Історична морфологія української мови” С.П.Бевзенка (1960), “Нариси з історичної морфології української мови” С.П.Самійленка (1964 – 1970), “Система словозміни української мови на матеріалі пам'яток XVI ст.” І.М.Керницького (1967), “Структура українського дієслова” В.М.Русанівського (1971), “Іменник в українській мові” І.Г.Матвіяса (1974), “Прикметник в українській мові” А.П.Грищенка (1978) та ін. У галузі словозміни та словотвору ґрунтовне дослідження здійснила Л.Л.Гумецька (“Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.”, 1958 р.). У 1978 р. вийшла перша з серії праць кількатомного видання “Історія української мови” – частина “Морфологія”, у якій узагальнено попередні опрацювання історичної морфології й залучено великий обсяг нового

матеріалу з писаних пам'яток. Названі дослідження забезпечили необхідну основу для аналізу морфології пам'яток різних жанрів, історичних періодів, територіального походження.

Розглядати проблеми нормування української мови XVIII ст. не можна у відриві від аналізу особливостей її діалектної диференціації. Тут увагу мають привертати не лише явища, що стали нормативними, але й такі, що характеризували певні ареали діалектного поширення. Ґрунтовні дослідження широкого кола проблем знаходимо в загальних курсах Ф.Т.Жилка “Нариси з діалектології української мови” (1966), С.П.Бевзенка “Українська діалектологія” (1980), у працях Л.Л.Гумецької, І.М.Керницького, В.В.Німчука, Г.П.Півторака, О.І.Приступи, С.П.Самійленка, О.В.Царука та ін. Цінними з погляду методики вивчення фонетичних і морфологічних особливостей на основі їх графічної фіксації пам'ятками різних періодів є дослідження Л.В.Веневцевої, Л.І.Коломієць, М.Ф.Наконечного, А.О.Свашенко. У плані вивчення особливостей української фонетики XVIII ст. на основі текстів, записаних латинкою, вагомий внесок становить дисертаційне дослідження Н.П.Маліневської. Серед зарубіжних досліджень слід відзначити праці Ю.Шевельова “Історична фонологія української мови” (1979) та “Передісторія праслов'янської мови: Історична фонологія спільнослов'янської мови” (1964), які одержали надзвичайно високу оцінку в наукових славістичних колах.

У науковій літературі вже приділялася певна увага окремим мовним особливостям “Книжиці для господарства” (зокрема, в дослідженнях М.Возняка, О.Горбача, А.Грищенка, І.Слинька), але ці праці фрагментарні і являють собою невеликі за обсягом статті або містять принагідні посилання на матеріали пам'ятки.

Розглянуті в цьому розділі дослідження створили достатній методологічний і фактографічний ґрунт для вивчення фонетики й морфології пам'яток української мови. Однак у них практично відсутній аналіз фонетичних і морфологічних явищ на основі зіставлення їх фіксації засобами латинської та кириличної графіки в писаних пам'ятках, що дозволило б точніше схарактеризувати мовні особливості досліджуваних джерел.

У другому розділі **“Особливості графіки “Книжиці для господарства”** визначено важливість дослідження графічних особливостей стародруку для подальшого вивчення фонетичних та морфологічних рис пам'ятки, що відкриває можливості з'ясування закономірностей уживання окремих графем для відображення результатів звукових процесів української мови, які відбулися на момент написання пам'ятки.

Графіка досліджуваної пам'ятки, як і багатьох пам'яток XVII – XVIII ст., не є внормованою, а вживання окремих кирилических літер на позначення тих самих звуків не є послідовним. В орфографії відображено вплив як традиційного письма, так і мовленнєвої практики, що взагалі було характерним для українських пам'яток досліджуваного періоду.

Дослідивши особливості графіки почаївського стародруку “Книжиця для господарства” (1788), можемо стверджувати, що кирилический правопис

більш традиційний, латинський більш наближений до тогочасної живомовної практики.

Часто той самий звук у кириличній частині позначається кількома літерами, так, літери *и* та *г* позначають звук [и], причому написання з *и* засвідчено в 70 % випадків: *на високихъ*, *жггг*; літери *о* та *w* – звук [о]: *wдломовати*, *обв-зати*; для позначення того самого звукосполучення [je] вживаються дві різні літери залежно від позиції в слові: на початку слова – *е*: *естъ*, *единъ*; усередині слів – *g*: *зъ гноgmъ* та ін.

Багатофункціональною в “Книжиці”, як і в багатьох тогочасних пам’ятках, є буква *ї*, яка вживається для позначення звуків [и] (*вимїй*, *которїй*), [j] (*маїовимъ*, *гноїовой*) та для позначення м’якості попереднього приголосного (*зліодомъ*, *пгргїовихъ*). Ця неоднозначність також свідчить про недосконалість староукраїнського правопису.

За традицією пишеться літера *ъ* у кінці слів після всіх букв, що позначають тверді приголосні: *разъ*, *точатъ*; уживаються діакритичні знаки – паєрик (ʹ) та камора (˘), – що переважно не мають ніякого дистрибутивного значення: *â nh*, *въ q̄ краинh*; *по надʹ горломʹ*, *xudngmʹ*.

Літера *ь* переважно вживається для позначення м’якості приголосних у кінці слів: *будь*, *хмhль*, але й тут укладачі пам’ятки не уникли традиційних написань: *хочь*, *опрочь* і под. Усередині слів іноді м’якість приголосних передається за допомогою паєрика: *Гилʹкг*.

У пам’ятці графічно розрізняються звуки [г] та [г] за допомогою літер відповідно *г* та *Г*: *огнь*, *въ гализ-хъ*; *Гринтъ*, *Гилкг*; лат.: *ohoń*, *w hałuziach*; *grunt*, *garnes*.

Цінним для вивчення особливостей наголосу подільської говірки XVIII ст. є послідовне позначення наголошених голосних знаками оксія (ˊ): *кóнь* *н ч тіри нóги з чáвъ килгáти* – та варія (ˋ): *завсгдà*, *тогò* – у кириличній частині. У латинковій частині наголоси не позначені.

Уживання великої літери в пам’ятці ширше, ніж у сучасному українському правописі. Окрім початку речень та сакральних слів, з великої літери пишуться слова – загальні назви людей, тварин, рослин, місяців та пір року: *q Лhкаровъ*, *на лїй Конгви въ горло*, *въ Марцh м цh*.

Незважаючи на те, що правопис “Книжиці” в основному продовжує давню орфографічну традицію, у тексті засвідчено певні живомовні риси, яких не могла не зафіксувати графіка. Так, у тексті відображено асиміляцію, дисиміляцію та спрощення в групах приголосних, буква *и* вживається на позначення українського звука [и]: *били*, *с висиплг*, *чдтири*, буква *h* позначає звук [i] будь-якого походження (з [h], [o], [e]): *сhрки*, *сhлʹлю*, *на осhнь* тощо.

Третій розділ “Фонетичні риси пам’ятки” присвячено аналізу систем вокалізму і консонантизму “Книжиці” та виявленню рис, що функціонують у сучасній українській літературній мові як нормативні та як діалектні.

Почаївський стародрук 1788 р. “Книжиця для господарства” засвідчує властиві сучасній українській літературній мові риси в **системі вокалізму**.

Наявність початкового [o] замість [je] засвідчена в 31 випадку, напр.: *осгни, въ озгрh, w oseni, z olchowym*. Однак майже в такій же кількості написань засвідчено [je] на початку слова в лексемі *единь* та похідних. Показово, що у відповідних розділах, писаних латинкою, знаходимо написання тільки з початковим *o* у словах *odnak, odnoho, одно*. Очевидно, ці приклади підтверджують спостереження, що діалектна база латинкової частини пам’ятки виразно пересунена до біляпочаївських околиць Волині – Західного Поділля. Приклади з початковим [je] в пам’ятках української мови, напевне, відбивають вимову, поширену й тепер у говорах південно-західного наріччя української мови.

На місці колишнього [e] виступає звук [’a], що за традицією ще позначається літерою *ѣ*: *обѣти, дѣть, кнѣйсѣ*.

У “Книжиці” виявлено 322 написання з *повноголосними сполуками -оро-, -оло-, -ере-* на місці колишніх **tort, *tolt, *tert, *telt: вngpgdь, dpggво, волось, виголодити, боронити, въ дороги* та ін. Незважаючи на те, що пам’ятка походить із території, де активно вживалася польська мова, й у самій пам’ятці досить часто зустрічаються полонізми із характерними неповноголосними сполуками (47 написань), значна кількість нормативних із сучасного погляду написань засвідчує високий ступінь відбиття народнорозмовних рис у “Книжиці”.

У пам’ятках української мови XIV – XVII ст. відображене явище *лабіалізації [e] після шиплячих*, хоча в більшості випадків *g* зберігається на письмі. У XVIII ст. частіше фіксується перехід [e] в [o]; чіткої системи, проте, не простежувалося й у цьому явищі. Ця фонетична риса засвідчена достатньою кількістю прикладів у “Книжиці”: *жовтой, жонки, чорни, czotyry, дричокъ, гришокъ, hruszok, z hrubszoно, иншого*. Однак цей процес відбито в досліджуваній пам’ятці непослідовно. Так, іноді у флексіях прикметників середнього роду за відсутності фонетичних умов знаходимо написання з *o* після шиплячих: *волчог, свин чог*, що є, очевидно, діалектною рисою подільських говорів, де вживаються ще й тепер подібні форми прикметників. І навпаки, за наявності відповідних фонетичних умов перехід [e] в [o] не відбувається: *чгтири, прgdь вгчгромъ, чгловhкъ*. Очевидно, такі написання зберігаються за традицією, однак вони могли пояснюватись і діалектними причинами, адже в частині південно-західних говорів звук [e] взагалі не лабіалізується. Не виключено також, що процес зміни [e] на [o] гальмувався живими контактами з західнослов’янськими мовами. Привертає до себе увагу те, що в поданій латинкою частині пам’ятки послідовно пишеться *o* в числівнику “чотири”: *czotyry* – відповідно до написань з *g* в кириличній частині, очевидно, тому, що діалектні основи цих двох частин є різними.

У досліджуваній пам’ятці відображено *послідовний перехід [h] в [i]* незалежно від наголосу, як і в сучасній українській літературній мові. Про те,

що *h* передає саме звук [i], свідчать такі незаперечні факти: а) уживання [h] на місці секундарного [i] з [o], [e] в нових закритих складах: *кһсточкою*, *сһллю*, *хмһль*, *колһсъ* і под.; б) уживання *h* на позначення [i] в словах іншомовного походження: *дгһкатни*, *мһндралг*, *фһолгтова* тощо. У латинковій частині цей звук послідовно передано літерою *i*: *ricz*, *oblipy*, *odrizowaty* тощо.

У “Книжиці для господарства” злиття етимологічних [ы], [i] у звукові переднього ряду високого підняття [u] відображене досить послідовно, уживання літер *r* та *u* вже зовсім не розрізняється: *година*, *мило*, *посипъ*, *риби*. Зауважимо, що в досліджуваній пам’ятці звуки [i] та [и] виступають як вияви двох різних фонем, як і в сучасній українській літературній мові.

Притаманний сучасній українській літературній мові перехід [o], [e] в [i] у “Книжиці” засвідчений у 103 написаннях з *h* та *u* в нових закритих складах: *на сһhdъ*, *ѣghdъ*, *попһль*, *ѣчмһнь*, *на осһнь*. Поряд із тим, у 131 написанні в пам’ятці зустрічаються етимологічні *o*, *g*, напр.: *бокъ*, *конь*; *въ вгчgrъ*, *шгсть* та ін. Традиційність таких уживань у “Книжиці” підтверджується тим, що в стародруковій зустрічається 52 написання (близько 22% від загальної кількості), у яких паралельно вживаються *o*, *g* та *h* [i] в тих самих позиціях. Крім того, сусідство польської мови сприяло збереженню етимологічного [e] в окремих словах, де в польській мові в такій позиції вживається [e] (*jesień*, *sześć*).

Ненаголошені [e] та [u], очевидно, мали близьку вимову, про що свідчать такі написання у “Книжиці”, в яких спостерігається поплутання вживання літер *u* та *g*; напр.: *ѣсинового* – *ѣсгнови*; *на високихъ* – *на вгсокихъ*, *широкій* – *szeroke*. Часте поплутання на письмі літер, що позначають ненаголошені [e] та [и], в українських пам’ятках XVII – XVIII ст., писаних латинкою, свідчить про близьку до сучасної вимову цих звуків.

У системі консонантизму досліджувана пам’ятка відбиває властиві сучасній українській літературній мові риси.

*На місці колишніх *dj, *tj, *kt, *gt наявні звуки [ж], [дж], [ч]: посажднрї*, *саджанд*, *хочг*, *ротосз*, *на нһчъ*. Лише тричі в стародруковій зустрічаються написання, що відбивають вплив старокнижної писемної традиції: *на номъ*, *гсли хотгшъ*; *стриждгнноми*.

У досліджуваній пам’ятці знаходимо 41 приклад уживання епентетичного [л’] після губних приголосних (як і в сучасній українській літературній мові): *зроблдни*, *виправл-дтъ*, *згмлһ*, *скроплювати*. Поряд із цим п’ять разів зустрічаються написання без *л* у дієслівних формах 3 особи множини теперішнього і простого майбутнього часу: *викорм тс*, *с роб тъ*, *люб тъ*, *роб тъ*, підтримувані польською мовою (*lubią*, *robią*).

Наявність звуків [з’], [ц’], [с’], що виникли з [г], [к], [х] унаслідок другої палаталізації задньоязикових, є характерною рисою фонетичної системи української літературної мови, такі написання зустрічаються в “Книжиці” 32 рази: *въ дорозһ*, *въ нозһ*, *по вдрсһ*, *по вброцһ*. Слід зауважити, що ця риса

відбита в досліджуваній пам'ятці послідовно й жодних відхилень від норм сучасної української літературної мови не виявлено.

У більшості випадків (близько 70%) на письмі відображено зміну [л] на [ʎ]: *вовни, довгд, жовтой, пнвкварти, потовчи, бивъ*. Цей факт дозволяє стверджувати, що у XVIII ст. цей звук вимовлявся так само, як і в сучасній українській літературній мові. Як відомо, у староукраїнських пам'ятках зрідка траплялася й заміна на письмі літери *в*, що позначала відповідний етимологічний звук, на *л*, отже, в такій позиції, очевидно, однаково читали [ʎ] як тоді, коли писали *в* (*довго*), так і тоді, коли відповідно писали традиційну літеру *л* (*долго*). Отже, хоча в пам'ятці зустрічаємо 21 написання за традицією: *бавдлни, волкъ, волни* і под. – вважаємо, що ці слова вимовлялися з [ʎ].

Асиміляція приголосних широко засвідчена в “Книжиці”, напр., за способом творення: *вишша, нижшиг* – та за голосом: *скаждній, сходила, звѣтки, на хрдптѣ, здг, здоровимъ*. Асиміляція [j] із попереднім м'яким приголосним засвідчена у 50 прикладах подовження лише звука [л'] із подвоєнням на письмі, напр.: *злл, слл'лю, слллю*. У пам'ятці також відбито явища дисиміляції: *то, szczo, навхргст'* – та спрощення в групах приголосних: *власною, масла, затисни, на мѣсцѣ, мила*. Ці написання засвідчують високий рівень відповідності консонантної системи “Книжиці” сучасним літературномовним нормам.

У “Книжиці” засвідчено 16 написань слів із протетичним [в] перед [i]←[o] та [y], що співвідносяться з сучасною українською літературною нормою: *вѣвѣ, вѣсѣмъ, вѣспа, вижъ, висачъ*. Однак у переважній більшості випадків (81 раз) протетичні [в], [г] відсутні: *вса, оѣон, орѣхъ*. Дані “Книжиці” дозволяють припустити, що відсутність протетичних приголосних у говорах XVIII ст. була поширена південніше, ніж у сучасній українській мові.

Уживання звука [ф] у словах іншомовного походження в пам'ятці цілком збігається з сучасним: *до фабрики, фхолдтова, фабрыкі*. На підставі даних “Книжиці” можемо судити, що фонема /ф/ була досить поширеною у XVIII ст. на території південно-західних говорів української мови.

Чергування [y] з [ʎ] представлено поодинокими прикладами: *qростгтъ – wroste, qдаютсꙗ, qдагтсꙗ – wdaiutsia, qмѣшавши – вѣшай*. Хоча ще не можна сказати, що це чергування залежить від попереднього звука, напр.: *зрѣдгтъ и qростгтъ, на вѣснѣ qдаютсꙗ*, однак у частині пам'ятки, писаній латинкою, вже помітна тенденція до уникнення “зьяння”, напр.: *zyide i wroste* (с. 98), *na wesnu wdaiutsia* (с. 106), *kotoryi wbyweś* (с. 108). Очевидно, це могло бути викликане більшою на той час послідовністю польської орфографії, ніж кириличного правопису, традиційний принцип якого ще часто приховував справжню вимову окремих звуків.

У “Книжиці для господарства” відображені й такі фонетичні риси, які притаманні подільським і волинським говорам південно-західної діалектної групи української мови, а також окремим її північним говіркам.

Переважна відсутність подовження приголосних унаслідок асиміляції з [j] на письмі передається відсутністю подвоєння (в 39 написаннях): *волос-мъ*, *збожд*, *корнн-ъ*, *кloch*.

Приголосний [p] є послідовно твердим, усього виявлено 79 прикладів: *гарачка*, *двн вдровки*, *дричокъ*, *ноздпр*. Так само в сучасних окремих говорах південно-західної групи та в північних говорах непалатальна фонема /p/ не має протиставлення за твердістю – м'якістю.

Твердість приголосного [ц] у суфіксі *-ець* спостерігаємо 27 разів: *горнцъ*, *концъ*, *на палцъ*, *пдрцъ*, *тгдринцъ*. Проте в переважній більшості випадків (48 разів, що становить близько 58 % усіх написань із ц) зустрічаються написання букв *-ю*, *-ю* після *ц*, що свідчать про м'яку вимову [ц'], напр.: *билиц-ъ*, *блошицю* і под., які цілком відповідають фонетичним нормам сучасної української літературної мови.

У пам'ятці спостерігаємо окремі фонетичні явища, властиві **польській мові**, що проникли до тексту пам'ятки разом із численними полонізмами з польських джерел.

Приголосний [ц] уживається на місці колишніх *tj, *gt: *хоць бг*, *хоць бг*, *моцно*, *моцнй*, *въ моцной*, *зъ моцною*.

Неповноголосні сполуки *ро*, *ло*, *ре* пишуться на місці колишніх *tort, *tolt, *tert, *telt: *въ пргдъ*, *острождн*, *злотоголовъ*, *чргз'*, *ostrožne*, *czrez*.

Хоча в тексті “Книжиці для господарства” зберігається значна кількість традиційних написань, проте наявні риси живої мови відбивають загальну тенденцію розвитку використання народно-розмовних елементів в українській літературній мові кінця XVIII ст. і принаймні часткової передачі їх на письмі.

У четвертому розділі дисертації “**Морфологічні особливості “Книжиці”**” аналізується словозміна самостійних частин мови та їхні категорії. Мовний матеріал, представлений у досліджуваній пам'ятці, є цінним з погляду вивчення морфологічної будови української мови XVIII ст., адже побутовий характер стародруку зумовив широке використання живомовних словоформ і фіксацію їх на письмі, що дає змогу з'ясувати основні особливості систем відмінювання та дієвідмінювання в розмовній українській мові того часу на біляпочаївській території. Зауважимо, що цей розділ роботи найбільший за обсягом, що було зумовлене самим характером аналізованого матеріалу.

У підрозділі “**Іменник**” досліджуються особливості категорій роду, числа, відмінка та парадигма відмінювання. Зазначимо, що категорія роду іменників переважно нічим не відрізняється від неї в сучасній українській мові. Винятки становлять слова, які в сучасній літературній мові мають жіночий рід, а в пам'ятці вжиті в чоловічому: *залий илѣемъ*, *вари и зъ макѣхемъ*. У дисертації розглядаємо особливості відмінювання іменників, об'єднавши досліджуваний матеріал за родами, оскільки й сучасні типи відмінювання в українській мові групуються в основному за родами і загалом є наслідком історичного процесу перерозподілу основ.

Досліджувана пам'ятка досить повно засвідчує відмінкові форми іменників, властиві **сучасній українській літературній мові**. Це розрізнення на семантичній основі закінчень *-а*, *-і* і *-у*, *-ю* в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду: *чдловѣка*, з' *волка*, *самцѣ*; *ладани*, *крохмалю*; поширення закінчень *-овѣ*, *-гвѣ* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: *конгвѣ*, *воловоѣ*; досить послідовне вживання флексій *-амѣ*, *-ѣмѣ*; *-ами*; *-ахѣ*, *-ѣхѣ* у давальному, орудному й місцевому відмінках множини іменників усіх родів, напр., чоловічого: *воламѣ*, *конѣмѣ*; з' *бѣлками*; *въ зѣбахѣ*, *о короликахѣ*; жіночого: *овцамѣ*; з' *гализками*, *жѣглами*; *въ аптикахѣ*, *въ овчарнѣхѣ*; середнього: з' *вѣдрами*, *подѣ рѣхами*; *въ очахѣ*, *по полѣхѣ*.

Серед **діалектних** рис, притаманних говорам південно-західної діалектної групи, у "Книжиці" виявлено такі: уживання закінчень *-ови*, *-гви* (поряд із *-овѣ*, *-гвѣ*) в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: *псови*, *товарови*, *волови*, *чдловѣкови* (більш точно вимову відтворюємо за латинковими написаннями: *chlibowy*); наявність флексії *-и* в родовому відмінку однини іменників жіночого роду колишньої **-i*-основи: *живности*, *до тлистости*; збереження давньої флексії *-g* в іменниках середнього роду, утворених за допомогою суфікса *-ь(е)*: *клочg*, *збожg*, *zbože*; наявність флексії *-і* після задньоязикового в називному відмінку множини іменників чоловічого роду: *прutyki*, *remesnyki*, *robaki*; уживання старих форм знахідного відмінка множини для іменників – назв істот: *ѣкъ ратовати конѣ*, *воли*, *раки ловити*, *самцѣ рѣзати*, *ѣкъ гибити тѣрѣ*.

Поряд із тим пам'ятка засвідчує окремі **архаїчні** риси в системі відмінювання іменників: наявність давнього закінчення *-ий* в родовому відмінку множини іменників колишньої **-i*-основи: *мишій*, *грошій*; збереження форм двоїни окремих іменників колишньої **-a*-основи в поєднанні з числівниками "дві", "три" (наявність форм двоїни також можемо віднести до діалектних рис пам'ятки): *двѣ ложцѣ*, *на три добѣ*.

Підрозділ "**Прикметник**" присвячено аналізу прикметникової парадигми мови "Книжиці". У системі відмінювання прикметників у досліджуваній пам'ятці знаходимо багато спільного з сучасною українською мовою. У цьому підрозділі розглядаємо також особливості відмінювання порядкових числівників, які з формального погляду можна віднести до порядкових прикметників.

Виявлені в досліджуваній пам'ятці риси свідчать про те, що в кінці XVIII ст. система відмінювання прикметників практично повністю сформувалася, оскільки більшість прикметникових форм цілком відповідають нормам **сучасної української літературної мови**. Прикметники чоловічого роду в називному відмінку однини мають флексію *-гѣ*, *-ій*: *бѣлгѣ*, *волнѣ*, *простій*; прикметники середнього роду в називному відмінку однини вживаються з флексією *-g*, *-е*: *дoвгg*, *орѣховгg*, *чдгвонгg*, *орѣчовѣ*; форми родового, давального й орудного відмінків не виявляють особливих відмінностей від сучасних нормативних: з' *гисѣчого*, *дгггвѣного*, *дикого*;

молодоми, скаждноми; гис -чгмъ, гис -чимъ, добргмъ, добримъ; прикметники жіночого роду переважно мають у називному відмінку однини флексію –а для твердої групи та -ъ, лат. -ia для м'якої: *вдлика, здлгна, zelena, вдрхнъ, werchnia, синъ*; у знахідному відмінку прикметники жіночого роду в однині мають здебільшого флексію -и: *на цѣли, чисти, чорни*; орудний відмінок однини прикметників жіночого роду, як і в сучасній українській літературній мові, характеризується флексією –ою для твердої та м'якої груп: *зимною, лѣтною, овечою*; у множині прикметники за родами, як і в сучасній українській літературній мові, не розрізняються: *воли робочіи, притики моложавіи свѣжіи маліи, на пархи овчіи, жабр вод-ніи, ѱблочка дубовіи, iabłoczka dubowyi*; непрямі відмінки множини не виявляють відмінностей від сучасних, напр., родовий: *бзовгхъ, гѣркхъ*; давальний: *дихавичнимъ, здоровимъ*; орудний: *дубовгми, ждлѣзнгми*; місцевий: *на вгсокихъ, в здоровгхъ*.

Серед рис, притаманних частині південно-західних і північних говорів, пам'яткою засвідчено такі: наявність скороченої форми знахідного відмінка однини прикметника чоловічого роду: *листь кригли магтъ*; уживання прикметників середнього роду в називному – знахідному відмінках однини в нестягненій формі: *бѣлоє, давное, дѣбовое*; місцевий відмінок прикметників чоловічого й середнього родів переважно виражається флексією –омъ без переходу [о] в [і]: *въ давномъ, на конскомъ, в маломъ, в новомъ*; прикметники жіночого роду в називному відмінку однини зрідка вживаються в нестягненій формі (паралельно до стягненої): *болнаъ, значнаъ, остраъ, цѣлаъ*; родовий відмінок однини прикметників жіночого роду характеризується флексією –ой: *глинг жовтой, водрг зимной криничной*; давальний і місцевий відмінки однини прикметників жіночого роду так само мають закінчення –ой без переходу [о] в [і]: *запобѣгти воловой хоробѣ, дати гтг здоровой; въ горѣцѣи моцной, въ той парѣ тѣплой* (ця риса також притаманна й південно-східним говорам, зокрема слобожанським і степовим); у знахідному відмінку однини значна кількість прикметників жіночого роду виступає з нестягненою флексією –ию/-юю (паралельно вживаються і стягнені форми): *вдрхнюю, грибую, дикую*; у називному – знахідному відмінках множини переважають нестягнені форми із флексіями –іи (-іи), –іг: *свѣжіи, скаждніи; м-гкіг, рожніг*.

У підрозділі “Числівник” розглядається структура і відмінювання кількісних і дробових числівників. На підставі даних “Книжиці для господарства” можна скласти певне враження про відмінювання числівників в українській мові кінця XVIII ст. на біляпочаївській території.

Числівник на позначення одиниці в досліджуваній пам'ятці переважно вживається з початковим [je] і змінюється за родами: *единъ, edгнъ, едно, една*. У непрямих відмінках засвідчено такі форми цього числівника: *едного, изъ едной; по единому, по едной; на едни, еднимъ, на еднимъ*. Числівник “два” в досліджуваній пам'ятці засвідчений у формі *два* для чоловічого роду та *двѣ* для жіночого. Форм середнього роду в тексті не виявлено. Показовим є те, що при

цих числівниках іменники вживаються переважно у множині. Привертають увагу сполучення числівників “три”, “чотири” з іменниками у формі родового відмінка множини, причому як у позиції перед числівником, напр., *qđlhъ три, локтѣвъ чдтури*, так і після нього: *три здрн-тъ, на czotyry łoktiw*. Подібні конструкції зустрічаємо переважно при переліку інгредієнтів у рецептах. Серед форм непрямих відмінків знаходимо лише форми числівника “дев’ять”, який відмінюється за зразком колишніх іменників з основою на *-i: *do dđv-ти dđнь*. Збірні числівники виступають у цілком сучасному вигляді: *оба посторонки, за wбудва концѣ, въ обѣ ноздрѣ*. Дробові числівники представлені лише двома прикладами: *пѣтора лита, полчвдрти лита*.

У підрозділі “Займенник” аналізуються особливості займенникової словозміни “Книжиці для господарства”. На підставі дослідженого матеріалу можемо зазначити, що в “Книжиці” переважно засвідчені цілком сучасні форми відмінювання займенників. Виявлено такі риси, характерні для **сучасної української літературної мови**: послідовне вживання предметно-особових займенників чоловічого й середнього родів із початковим [н] у прийменникових конструкціях: *зъ нđго, въ нѣмъ, на нđмъ*; питально-відносний займенник уживається у формі, співвідносній за вимовою із сучасною: *то* – 22 рази (лат. *szczo* – 5 разів); спостерігається тенденція до вирівнювання парадигми відмінюваних неособових родових займенників за зразком прикметникової відміни, напр., в однині: *такоми, такимъ* та ін.; у множині відсутнє, як і в сучасній українській мові, розрізнення за родами: *трдба иншрхъ лѣкарствъ, которіи здг кладутс-ъ, ранки... которіи будуть по ногахъ...*, *нđдавати паросткамъ wdростати которіи ўкъ покажутс-ъ, wdрѣзовати* і под.; пам’ятка фіксує повну втрату форм двоїни займенників.

Серед діалектних рис, притаманних **волинсько-подільській** групі говорів, у пам’ятці знаходимо такі: відсутність лабіалізації [e] у предметно-особових займенниках чоловічого й середнього родів: *тего, з нđго, еми* та ін.; предметно-особовий займенник жіночого роду в знахідному відмінку однини має архаїчну форму *ю*: *кормити ю сѣномъ и оброкомъ*; предметно-особовий займенник жіночого роду в родовому відмінку однини виступає у формі, омонімічній із давальним відмінком: *нашкробай ей [солонини – О.Л.] добри пригортъ* – родовий відмінок – і *дати ей нѣлки* (с. 66) – давальний відмінок; неособові родові займенники жіночого та середнього родів переважають у пам’ятці в нестягнених формах: *котора-ъ, та-ъ, которог, тог, тgg, тогжъ; ўкую, каждую, тую* та ін.; вказівний займенник середнього роду вжито в нечленній формі *то*; неособові родові займенники виступають у формі називного відмінка навіть тоді, коли вони пов’язані з іменниками – назвами істот: *ўкъ тіи робаки гибити*.

Підрозділ “Дієслово” присвячено аналізу дієвідмінюваних і недієвідмінюваних дієслівних форм. Досліджуваний стародрук дає цінний матеріал для вивчення дієслівної системи української мови XVIII ст. Перш за все привертає до себе увагу категорія виду, що набула того рівня розвитку,

який характеризує сучасне українське дієслово, про що свідчать і попередні пам'ятки української мови.

Розглянута нами дієслівна система мови почаївського стародруку 1788 р. “Книжиця для господарства” значною мірою близька до сучасної української літературної мови та південно-західних говорів. У пам'ятці виявлено риси, притаманні **сучасному українському дієслову**: наявність у 2 особі однини дієслів теперішнього і простого майбутнього часу закінчень *-еш, -иш*: *знайдешь, говоришь*; наявність (хоч і в невеликій кількості) форм 3 особи однини дієслів I дієвідміни без кінцевого *-ть*: *бгрг, можг, хочг*; наявність у формах 3 особи множини теперішнього часу закінчень *-ут/-ют* і *-ат/-ят* (із діалектно твердим [т]), що цілком збігається з поділом дієслів на дієвідміни в сучасній українській літературній мові: *гризуть, кипиють, нос-ть, робл-тс-т, сид-ть* та ін.; форми минулого часу, за незначним винятком, мають цілком сучасний характер: *бивь, біла, затгкло, вийшли* та ін.; майбутній час у пам'ятці виступає у двох формах: простий майбутній, напр., *дос-гнд, с-т найдуть*, а також аналітична форма: *рости будуть, давати будуть*; умовний спосіб представлений цілком сучасними формами, що складаються з колишніх дієприкметників на *-ль, -ла, -ло* й частки *би, бг, бь*: *мавь би, добрг бг било, могливь* тощо; форми наказового способу практично не відрізняються від сучасних: *вимгй, бгжи, гсмажь*, описові конструкції утворені з частками “нехай” і “нех” (діалектна): *ндхай мокндть, ндхь возмг, ндхай hd-ть, ндхь обисхнуть*; інфінітив представлений у пам'ятці великою кількістю прикладів із суфіксом *-ти*, напр.: *давати, знати* та ін.; серед форм дієприкметників сучасний характер має широке вживання пасивних дієприкметників минулого часу в атрибутивній: *звѣра званого Рис-т, полови зъ отрибами змѣшани* – і предикативній функціях: *члонки наполнднр сить, намочаній будуть корднь* та ін.; активні дієприкметники теперішнього часу, не властиві сучасній українській літературній мові, меншою мірою представлені в тексті: вони або мають книжний характер – *идуть дгнь наступиютьихь, гпаловь паниютьихь*, – або ж ад'єктивізувалися – *в сто-чой водѣ, слюзь смгрд-чій*; форми на *-но* виступають у “Книжиці” присудками в безособових реченнях: *ѹкъ... написано, тамь, гдг нарѣзано било*; дієприслівники в пам'ятці представлені великою кількістю вживань у цілком сучасному вигляді: *клади, попихаючи, вз-вши тогд гибки лить едгнь, гибки потовкши, добрг варити* та ін.; афікс “ся” в більшості випадків (77%) уживається в постпозиції, приєднавшись до дієслова: *кипаис-т, кисаютс-т* та ін.

У дієслівній системі пам'ятки спостерігаємо також і **діалектні риси**, характерні для **південно-західних говорів** української мови: наявність у 3 особі однини й множини дієслів обох дієвідмін теперішнього й майбутнього часів депалаталізованого [т], властивого подільським говорам: *встагть, загвоздуть, вийдуть, люб-ть*; уживання zdeформованих перфектних форм, які й тепер зберігаються в південно-західних говорах, зокрема, в подільському:

въбивдсь, абисъ нд ришивъ; відносно вільне вживання афікса “ся”, який може розміщуватись у препозиції й навіть відділятися від дієслова іншими словами: *абисъ збожд ндзан-ло, ажъ с- добрѣ зпотитъ, ждбисъ- киривъ*; такою ж характерною для південно-західних говорів діалектною рисою є вживання “ся” в разі збігу двох зворотних дієслів у реченні лише при одному з них: *и тимъс- кириючи лнчатъ*.

У **висновках** узагальнюються основні результати, отримані в процесі аналізу мовного матеріалу. “Книжиця для господарства”, як і більшість пам’яток XVII – XVIII ст., що походять з територій як південно-західних, так і південно-східних говорів, відбиває провідні закономірності переходу староукраїнської літературно-писемної мови до нової літературної мови, що витворилася на живомовній основі. Фонетична й морфологічна системи пам’ятки виступають як цілком сформовані, вони характеризуються як окремими архаїчними рисами, так і інноваціями, що взагалі було властивим мові пам’яток досліджуваного періоду. Правопис “Книжиці” відбиває діалектні (з погляду сучасності) фонетичні особливості, що виразно виступають як відхилення від староукраїнського етимологічного правопису і були засвідчені вже пам’ятками XVII ст. Зіставлення окремих фонетичних та правописних особливостей, відбитих у кириличній та латинковій частинах стародруку, не лише довели правильність припущення О.Горбача щодо різних діалектних основ цих частин, але й дозволяють нам стверджувати, що укладачами двох частин “Книжиці” були різні люди, про що свідчать окремі невідповідності кириличного тексту його латинській транслітерації на лексичному, граматичному та фонетичному рівнях.

Порівняльний аналіз частин тексту, писаних латинкою й кирилицею, дозволяє стверджувати, що рівень співвідношення діалектного й загальномовного в пам’ятці залежить від комунікативного спрямування її тексту та відбиває основні тенденції розвитку фонетики та морфології української мови кінця XVIII ст. Порівняно з пам’ятками XVII ст. в мові “Книжиці” меншою мірою засвідчені архаїчні, книжні елементи, переважно фіксуються типові риси живого народного мовлення, причому визначальними стають загальномовні риси, такі, що були й залишаються притаманними багатьом говорам української мови, не лише південно-західним, і які згодом закріпилися в українській літературній мові.

Таким чином, аналіз фонетичних і морфологічних явищ, зафіксованих у “Книжиці для господарства”, дає право на основі кількісних і якісних показників стверджувати, що фонетична й морфологічна системи української мови наприкінці XVIII ст. вже характеризуються як цілком сформовані на живомовній основі й засвідчують високий ступінь відповідності сучасним літературним нормам.

Основні положення дисертації викладено в 5 публікаціях:

- 1) Венєвцева Л., Литвиненко О. До характеристики системи голосних “Книжиці для господарства” (1788) // Вісник Луганського державного педагогічного університету. – 2001. – № 3 (35). – С. 40 – 44.
- 2) Литвиненко О. Діалектні особливості іменних частин мови почаївського стародруку “Книжиця для господарства” (1788) // Вісник Харківського університету. – Серія: Філологія. – 2000. – № 491: Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф.Наконечного. – С. 377 – 381.
- 3) Литвиненко О. До характеристики основних рис консонантизму “Книжиці для господарства” (1788) // Наукова спадщина професора С.В.Семчинського і сучасна філологія: Зб. наук. пр. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – Ч. 2. – С. 69 – 74.
- 4) Литвиненко О. Особливості дієслівних форм “Книжиці для господарства” (1788) // Вісник Харківського університету. – Серія: Філологія. – 2000. – № 473: Праці молодих учених філологічного факультету. – С. 91 – 95.
- 5) Литвиненко О. Спостереження над системою займенників почаївського стародруку “Книжиця для господарства” (1788) // Українське і слов'янське мовознавство: Зб. наук. пр. – Ужгород, 2001. – С. 309 – 312.

АНОТАЦІЯ

Литвиненко О.О. Мовні особливості почаївського стародруку “Книжиця для господарства” 1788 р. (Фонетика. Морфологія). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, Харків, 2002.

У дисертації проаналізовано графічну, фонетичну та морфологічну системи української мови кінця XVIII ст. на матеріалі “Книжиці для господарства”. Розглянуто явища вокалізму й консонантизму, а також особливості іменної та дієслівної словозміни. Простежено співвідношення загальномовних норм та діалектних явищ, визначено ступінь нормованості фонетичної та морфологічної систем досліджуваного періоду. Проведені дослідження показують, що фонетичні та морфологічні риси пам'ятки засвідчують високий рівень відповідності нормам сучасної української літературної мови, а наявність живомовних елементів зумовлена побутовим призначенням пам'ятки. Окремі діалектні особливості вказують на зв'язок тексту з волинсько-подільськими говорами і впливом польської мови.

Ключові слова: вокалізм, графіка, діалект, історична морфологія, історична фонетика, консонантизм, літературна мова, норма, стародрук.

АННОТАЦІЯ

Литвиненко О.А. Языковые особенности почаевского старопечатного издания “Книжиця для господарства” 1788 г. (Фонетика. Морфология). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина, Харьков, 2002.

В диссертации проанализированы графическая, фонетическая и морфологическая системы украинского языка конца XVIII в. на материале «Книжиці для господарства». Рассмотрены явления вокализма и консонантизма, а также особенности именного и глагольного словоизменения. Прослежено соотношение общеязыковых и диалектных явлений, определена степень нормированности фонетической и морфологической систем исследуемого периода. Проведенные исследования показывают, что фонетические и морфологические черты памятника свидетельствуют о высоком уровне соответствия нормам современного украинского литературного языка, а наличие разговорных элементов обусловлено бытовым назначением издания. Отдельные диалектные особенности указывают на связь текста с волынско-подольскими говорами и влиянием польского языка.

Ключевые слова: вокализм, графика, диалект, историческая морфология, историческая фонетика, консонантизм, литературный язык, норма, старопечатное издание.

ABSTRACT

Lytvynenko O.O. Language peculiarities of Pochayv incunabulum “Knyzhytsia dla Hospodarstwa” 1788. (Phonetics. Morphology). – Manuscript.

The dissertation for a candidate’s degree by speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Kharkiv national university, Kharkiv, 2002.

The graphical, phonetic and morphological systems of Ukrainian language at the end of the XVIII-th century on the material of “Knyzhytsia dla Hospodarstwa” have been researched. The study of this topic conditions the consideration of its certain aspects: the language features of the incunabulum chosen in the context of the previous investigations of the analogical texts; the peculiarities of the language elements correlation that in modern Ukrainian language are perceived as the common-spoken and dialect; the interferential character and the connections between the Ukrainian and Polish languages. The period of the end of the XVIII century is significant for the linguistic study because at that time the process of the alive people’s spoken language fixation in the literature has been formed. It makes possible to recognize the main regularity of reflection the Ukrainian phonetic system by the means of Latin alphabet, to discover the correlation between the standard and dialect

features in the domain of vocalism, consonantism, and morphology, to figure out the connection between Ukrainian and Polish languages and to define their fixation in the text. “Knyzhytsia dla Hospodarstwa” reflects the main features of conversion regularities from old Ukrainian written language to the new standard language based upon the colloquial character. Unlike the act documents for which the use of the fixed stamps, official lexis was inherent that was peculiar to the official-business Ukrainian language style of that time, the investigated text has the common-speech tendency. It was demanded with the earmarking of the incunabulum: it was supposed to be used as a read-book at schools, be an advisor for the wide number of the readers, that caused the presence of the colloquial lexis in the text, the fixation of the grammar forms spread in the Pochayv area and reflection of the main phonetic features existing at the territory where the incunabulum was published. Despite “Knyzhytsia’s” orthography is of the etymological base; the colloquial elements appear in the text fixated by the graphics. Comparison of the two parts of incunabulum represents the level of dialect and common language elements depending on the communication tendency, and on the base of quality and quantity characteristics it allows to state that phonetics and morphology systems of Ukrainian language at the end of the XVIII century can be characterized as totally formed on the colloquial base and represent the high level of corresponding to the modern language standards. The incunabulum researched, as well as the most Ukrainian written texts of the XVII – XVIII centuries that come from the South-Western and South-Eastern dialects, indicates the main transition regularities of the old Ukrainian literary-written language to the new colloquial-based standard language. It has to be stated that the dialect features represented in the investigated text do not give the narrow dialect meaning to the incunabulum’s language, and only indicate its connection with the Volyn and Podillya dialects, and allow to define the compilers’ origins. The presence of the Polish elements can be explained with the extra-language reasons, such as the close contact of Ukrainian and Polish languages at the territory of the Western dialects in the XVIII century, the spreading of the Polish language among the wide social groups etc. It should be outlined that the comparison of certain phonetic, orthographic and lexis features represented in the Cyrillic and Latin parts of the text has not only proved O.Horbach’s assumption as to the different dialect bases of those two parts, but also allows to state that the compilers of the two parts were different people. The small number of the archaic grammar forms in “Knyzhytsia” along with the prevalent quantity of the forms inherent for the modern standard Ukrainian language and South-Western dialects gives the evidence that at the end of the XVIII century the nomen and verb word-forming systems have had the modern type. The results obtained make it possible for a modern researcher to study deeply the coming into being of the phonetical and morphological norms in the common Ukrainian spoken language of the period investigated. The research results may be used as the methodic variant of the analogical investigations in modern linguistics.

The key words: consonantism, dialect, graphics, historical morphology, historical phonetics, incunabulum, norm, standard language, vocalism.